

Отримано: 10 березня 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: dmytro.tchystiak@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-230-232

Чистяк Д. О. Космогонічна концептосистема у художній мові Богдана-Ігоря Антонича. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 230–232.

УДК 811.161.2:7.046:821.161.2АНТОНИЧ

Чистяк Дмитро Олександрович,

Київський національний університет ім. Т. Шевченка, м. Київ

КОСМОГОНІЧНА КОНЦЕПТОСИСТЕМА У ХУДОЖНІЙ МОВІ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА

У статті здійснено моделювання вербалізації космогонічної картини світу в поетичних текстах видатного українського письменника Богдана-Ігоря Антонича у контексті концептуальної картини світу в мові українських поетів-символістів. Визначено функціонування провідних космогонічних концептів як модюляторів міфопоетичного універсуму авторської художньої мови.

Ключові слова: символ, символізм, космогонія, концептосистема, міф, міфологічна універсалія, архетип, міфосвіт, текст.

Чистяк Дмитрій Олександрович,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, г. Київ

КОСМОГОНИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТОСИСТЕМА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ЯЗЫКЕ БОГДАНА-ИГОРЯ АНТОНИЧА

В статье проведено моделирование вербализации космогонической картины мира в поэтических текстах выдающего украинского писателя Богдана-Игоря Антонича в контексте концептуальной картины мира в языке украинских поэтов-символистов. Выделено функционирование основных космогонических концептов как модуляторов мифопоэтического универсума авторской художественной речи.

Ключевые слова: символ, символизм, космогония, концептосистема, миф, мифологическая универсалія, архетип, мифомир, текст.

Chystiak Dmytro,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE CONCEPTUAL SYSTEM OF COSMOGONY IN THE LITERARY TEXTS OF BOGDAN-IGOR ANTONYCH

The article deals with the modeling of the verbalization of cosmological worldview in the poetic texts of the prominent Ukrainian poet Oleksandr Oles in the context of the conceptual worldview in the language of the other Ukrainian symbolist poets. It is shown that the most important concept SUN is related to the MUSIC that is similar to the poetry of Pavlo Tychyna. The TIME and the SPACE are involved into the same historical and cosmic rhythm represented by the verbalized concepts STARS, CONSTELLATIONS and especially ZODIAC that is one of the central concepts of the author's worldview. The cosmos is structured in details by the series of conceptual oppositions related to the functioning of the mythological worldview (EARTH-SKY, FIRE-WIND, DAY-NIGHT, EVENING-MORNING) as well as some special created by the imagery of the author (SUN-WATER, SKY-WATER, STARS-WATER). The concept of EXTASE relevant for French symbolists is present not only for PEOPLE but also for the NATURE isomorphic to the human being, especially for SUN and NIGHT. The ARBOR MUNDI is verbalized by the pagan symbol of OAK and the Christian TREE OF LIFE. STAR and SUN are associated in the context of the unity of MACROCOSM and MICROCOSM as that was stated by Hryhoriy Skovoroda and in the conception of the psychological parallelism by Aleksandr Veselovskyi.

Key words: symbol, symbolism, cosmology, conceptual system, myth, mythological universal, archetype, mythological worldview, text.

У філологічній науці та суміжних наукових дисциплінах зростає інтерес до проблеми виявлення структурних і семантичних зв'язків, генерованих у мовній системі особливостями міфологічного світовідчуття. Активізуються актуальні дослідження мовних картин світу, етнічних концептосфер і «міфів етносу», які розкривають специфіку взаємодії мовних явищ через аналіз різних рівнів семіосфери культури, розглянуті в міфопоетичному аспекті у працях П. Брюнеля, О. Веселовського, М.-К. Гюе-Брішар, Ж. Дюрана, М. Еліаде, Р. Жірара, І. Зварича, О. Колесника, О. Косарева, Н. Лисюк, Є. Мелетинського, А. Слухай, Н. Слухай, В. Топорова, І. Франк-Каменецького, Н. Фрая, О. Фрейденберг. Можна зауважити, що ці явища вписуються у ширший контекст міждисциплінарних студій, які мають на меті розкрити закономірності функціонування структур, що генерують процес знакоутворення на ментальному рівні.

У цьому контексті перспективним видається поширення запропонованої нами методики лінгвопоетичного аналізу [6; 7] давньогрецького міфологічного інтертексту у франкомовному художньому тексті (на матеріалі драматургії М. Метерлінка) на ширші текстові масиви, передусім на дослідження художньої мови представників українського символізму. Метою даної статті є моделювання вербалізації космогонічної картини світу в поетичних текстах видатного українського письменника Богдана-Ігоря Антонича (1909–1937).

Різноманітні аспекти творчості поета не раз виступали предметом літературознавчих досліджень, зокрема, й дисертацій знаного сучасного письменника Юрія Андруховича [1], а також публікацій С.Я. Гординського [5], Д. Ільницького [6], І. Калінця [7], М.О. Новикової [8], Л. Стефановської [9] та ін. Однак лінгвоконцептологічний аналіз поетичних текстів автора, зокрема на предмет вербалізації в них архаїчної міфопоетичної космології, ще не був досі здійснений. Дисертаційне дослідження О.Ф. Бурая [4] розглядає суміжну проблематику з погляду літературознавчої інтерпретації, виділяючи функціонування міфологем Коло, Бога, Сонця, засадничих концептів ВІЧНІСТЬ, ТВОРЧІСТЬ, МУЗА і ГРІХ, низку аллюзій на маркери язичницького фольклору, проте цим спостереженням бракує системного розгляду через недостатній мовознавчий аналіз.

У збірці (3) досліджено 60 поетичних текстів, що містять у цілому понад 5 580 слововживань, середня довжина тексту 93 слововживання.

Автор експліцитно формулює власне кредо ПІЗНАННЯ СВІТУ ЛЮДИНОЮ: *...а сонце – діамант музики, світла свято, // очам, що хочуть все пізнати, світ подвоїть. // Бо тільки наглий захват зможе суть розкрити, // вести в сподуку нас, в містичну єдність з світом.* (Антонич, Шість строф містики, с. 13).

Детально вербалізований концепт СОНЦЕ – світило пов'язане з МУЗИКОЮ (*...а сонце – діамант музики, світла свято* – Антонич, Шість строф містики, с. 13), асоційоване з рослинами, земними плодами (*Малюк осот – рослинне чортovinня, // екстаза сонця й блискавок погоні* – Антонич, Знак Лева, с. 5; *Мініатюра сонця – яблуко надхнення // на дереві життя – на дереві мистецтва...* – Антонич, Агс Роетіса, с. 25; *Як диню сонця зсуне вітер...* – Антонич, Диво, с. 46) та тваринами – левом (*...погруддя сонця з гриви полум'ям в музеї ночі* – Антонич, Зорелев або сузір'я Лева, с. 32; *щоб сонце жевріло ясніш від гриви лева* – Антонич, Колодійство, с. 47). Наявні також негативні естимації денного світила (*Порожня і дірява сонця шкаралуща, // що, наче скорпіон, само себе вбиває // жалом свого проміння...* – Антонич, Піски, с. 34; *розчавить білим сонцем...* – Антонич, Пісня про незнищенність матерії, с. 37). Відповідно до архаїчних міфопоетичних уявлень, сонце може перебувати й у нижньому (підземно-водному) світі: *Оманює зеленим і холодним світлом // підводне сонце у долинах коралевих...* (Антонич, Океанія або в долинах морських левів, с. 38)

Антропоморфізований концепт СОНЦЕ органічно співвіднесений із праїндоевропейською міфопоетичною формулою «сонячне коло»: *Вже сонця колесо збиває стельмах, // це обруча до осі полум'яної!* (Антонич, Колодійство, с. 47). Християнський концепт СТИГМИ синтезований із язичницьким СОНЦЕМ: *Зідхає небо до хреста землі прибите // і стигма сонця на моїй долоні світить.* (Антонич, Шість строф містики, с. 13). Астральний код у мові поезії Б.-І. Антонича відіграє винятково важливу роль, про що свідчить уже сама назва збірки «Книга Лева» (ідеться про зодіакальне сузір'я, а не про тварину). Це сузір'я синтезує ПРОСТІР і ЧАС у єдиний космічно-історичний потік: *З-за гір століть веде сузір'я Лева, // цей знак монархів, воїнів, пророків.* (Антонич, Знак Лева, с. 5). Однак мають значення й інші зодіакальні сузір'я: *Як Діва з зодіяка чеше карі коси // й горбатий Водяник закличе тіні з лігов...* (Антонич, Полярія, с. 39); *...звірята сходять з зодіяка...* (Антонич, Арктика, с. 40)

СВІТОВЕ ДЕРЕВО вербалізоване у своїх концептуальних варіантах – ДЕРЕВО ЖИТТЯ або ДУБ: *Мініатюра сонця – яблукро надхнення // на дереві життя – на дереві мистецтва...* (Антонич, Агс Роетіса, с. 25); *Цей дуб то дерево пророче, // корява ліра з його пня* (Антонич, Віщій дуб, с. 47); *Лиш дуб один крізь біле море, // дельфін рослинний, в даль пливе // і лірою сніг-саван поре, // віщуючи життя живе* (Антонич, Віщій дуб, с. 47). Як один із варіантів концепту СВІТОВЕ ДЕРЕВО може бути розглянутий концепт ГОРА: *Де не оставсь на каменю ні камінь, де зрівнялись гори...* (Антонич, Апокаліпсис, с. 31). Поряд зі світлим образом верхнього (переважно австрального) світу, автор вербалізує й концепт НИЖНІЙ СВІТ (варіант – ПІДЗЕМНИЙ СВІТ): *Підземних рік слизьке, примарне зілля, мокрі зорі й змії...* (Антонич, Апокаліпсис, с. 31); *...джерела зелені із надір земних, де клекотало // хвильне життя базарів, де роїлися хвилини.* (Антонич, Зорелев або сузір'я Лева, с. 32); *...до вітру лір приклавши уші, чують дзвонів // підземних тасмничий і далекий поклик* (Антонич, Піски, с. 34).

Синтез дохристиянських і християнських концепцій МАКРОКОСМУ втілює вербалізація концепту ПОТОП: *...і фарбово цеглястою малює янгол // новий потоку плян на зорях, мов на мапах* (Антонич, Затерті сліди, с. 36); *...залле мене потоп, розчавить білим сонцем...* (Антонич, Пісня про незнищенність матерії, с. 37). Тут ЗОРІ й СОНЦЕ – релікти язичницького світобачення. Подібний синтез виражають і омовлені концепти ВОДА, ВОДИ: *Води живого срібла повні, сплять криниці ласки...* (Антонич, Зорелев або сузір'я Лева, с. 32); *...зелений струмись вод вкриває пил рожевий...* (Антонич, Океанія або в долинах морських левів, с. 38); *Полярні янголи колишуть Божі води // і звірі виють глухо спрагли і неситі* (Антонич, Полярія, с. 39). Інший приклад язичницько-християнського симбіозу уявлень – поетичний концепт РАЙ: *Кубло орлів поразки вигнаних з прараю...* (Антонич, Піски, с. 34). Часовий аспект космогонії-космології репрезентують вербалізації концепту ВІЧНІСТЬ, ВІЧНИЙ: *І бачиш вічність – небо опалеве // і шум червоних полум'я потоків.* (Антонич, Знак Лева, с. 5); *...Криниці ласки вічної, що мурів цих діткнулась.* (Антонич, Зорелев або сузір'я Лева, с. 32). У першому з розглянутих прикладів НЕБО як ВІЧНІСТЬ репрезентує хронологічну єдність ПРОСТОРУ і ЧАСУ, а також РУХУ – зміна положення небесних світил упродовж доби, року, століть відзеркалює динаміку просторово-часових параметрів УСЕСВІТУ, утілених у міфологічних образах і сюжетах.

Відповідно до архаїчних міфопоетичних уявлень (канонізованих, зокрема, в давньогрецьких релігійно-філософських напрямках орфізму й піфагореїзму й пізніше найбільшою мірою втілених у поетичному кредо П. Тичини), МУЗИКА виступає одним із найважливіших елементів космогонії й космології. Вона співвідносна з ВЕРХНІМ СВІТОМ – і астральним (*...а сонце – діамант музики, світла свято...* – Антонич, Шість строф містики, с. 13), і пашиним (*Музика бє в обличчя, мов зле птаство* – Антонич, Три строфи з записника, с. 24), СЕРЕДНІМ СВІТОМ (*...між лаври, де з листків пливе музика тасмниче...* – Антонич, Зорелев або сузір'я Лева, с. 32); *...до вітру лір приклавши уші, чують дзвонів...* (Антонич, Піски, с. 34) та СВІТОВИМ ДЕРЕВОМ, що поєднує всі рівні світобудови (*Цей дуб то дерево пророче, // корява ліра з його пня* Антонич, Віщій дуб, с. 47). Функціонально близькими є приклади вербалізації концепту ПІСНЯ: *...накритий небом і обмотаний піснями...* (Антонич, Пісня про незнищенність матерії, с. 37); *...з пісні буде поніл* (Антонич, Пісня про незнищенність матерії, с. 37); *Ця пісня серцю, наче камінь, // а все ж її співати треба* (Антонич, Забута земля, с. 49)

Детально втілено властивій мові українського й, ширше, слов'янського фольклору принцип психологічного паралелізму О.М. Веселовського – асоціація в міфопоетичному мисленні концептів ПРИРОДИ й психологічного життя ЛЮДИНИ. Так, асоційовані ЗОРЯ і СЕРЦЕ (*...зоря з зорею й серце з серцем* – Антонич, Троянди, с. 20). Кожна людина має власну зірку, очевидно, мислиму як магічний покровитель: *...я присягаю вірність перед зір обличчям. // Хто без зорі йде в світ – вже без зорі назавжди...* (Антонич, Чаргород або як народжуються міти, с. 33). Людське відчуття ЕКСТАЗУ в поетовому світобаченні влістиве ще СОНЦЮ і НОЧІ: *Малюк осот – рослинне чортovinня, // екстаза сонця й блискавок погоні.* (Антонич, Знак Лева, с. 5); *Княжна екстази – ніч веде слова камінним гаєм...* (Антонич, Зорелев або сузір'я Лева, с. 32)

Вербалізована низка архаїчних міфо-космологічних концептуальних опозицій (відповідно до ідеї К. Леві-Строса про бінарні протиставлення як основу міфологічного мислення, що реалізовано, зокрема, в концепції слов'янської язичницької

міфології В.В. Іванова і В.М. Топорова [Іванов 1965; Іванов 1974]): СВІТЛО – ВОДА (варіант концептуальної опозиції ВОГОНЬ – ВОДА і водночас іншої концептуальної опозиції ВЕРХНІЙ СВІТ – НИЖНІЙ СВІТ): *...і буря світла на води дзеркала...* (Антонич, Шлюб, с. 19); НЕБО – ВОДА: *Тут небо мисться в воді густій і срібній, наче ртуть* (Антонич, Монумен- тальний краєвид, с. 29); *...кити хвостами миють зорі й біле птаство...* (Антонич, Полярія, с. 39); ЗЕМЛЯ – НЕБО: *Молюсь землі в червоному окропі крові // і небо кличу тугою, що вічно ранить*. (Антонич, Пісня про дочасне світло, с. 11); *Зідхає небо до хреста землі прибите // і стигма сонця на моїй долоні світить*. (Антонич, Шість строф містики, с. 13); *Забута земля під дощами, // під оливою рудого неба!* (Антонич, Забута земля, с. 49); ЗЕМЛЯ – ВОДА: *На милі сонця, світла верстви // розміряно і землі й води*. (Антонич, Троянди, с. 20); ВОГОНЬ – ВІТЕР: *І мох вогню, і вітру ясний галас...* (Антонич, Шлюб, с. 19); ДЕНЬ – НІЧ: *Сто днів і сто ночей ідуть руді дощі і вітер віє...* (Антонич, Апокаліпсис, с. 31); *Сніг зеленіє в світлі ночі, // сніг блакитніє в світлі дня* (Антонич, Віщий дуб, с. 47); ВЕЧІР – РАНОК: *Сніг попеліє в сірій вечір, // щоранку у вогнях цвіте* (Антонич, Віщий дуб, с. 47); ВОДА – ЗОРІ (варіант ширшої опозиції НИЖНІЙ СВІТ – ВЕРХНІЙ СВІТ): *...вода підноситься і зорі й тюрми заливає*. (Антонич, Апокаліпсис, с. 31).

Отже, в космології Б.-І. Антонича СОНЦЕ пов'язане з МУЗИКОЮ (пор. у П. Тичини), ПРОСТІР і ЧАС злучені в єдиний космічно-історичний потік, найяскравіше репрезентований різноманітно вербалізованими ЗІРКАМИ, СУЗІР'ЯМИ й особливо ЗОДІАКОМ (один із центральних концептів авторської космології). Космос детально структурований низкою концептуальних опозицій, серед яких традиційні для міфологічного світогляду (ЗЕМЛЯ–НЕБО, ЗЕМЛЯ–ВОДА, ВОГОНЬ–ВІТЕР, ДЕНЬ–НІЧ, ВЕЧІР–РАНОК) й індивідуально-авторські (СВІТЛО–ВОДА, НЕБО–ВОДА, ЗОРІ–ВОДА). СВІТОВЕ ДЕРЕВО вербалізоване як язичницький ДУБ і християнське ДЕРЕВО ЖИТТЯ. ЕКСТАЗ (важливий для французького символізму концепт) притаманний не тільки ЛЮДИНІ, а й ізоморфній їй ПРИРОДІ – зокрема, СОНЦЮ й НОЧІ. ЗОРЯ і СЕРЦЕ асоційовані в контексті єдності МАКРОКОСМУ і МІКРОКОСМУ (Г.С. Сковорода), психологічного паралелізму (О.М. Веселовський).

Перспективним постає компаративне дослідження міфопоетичних картин світу українських письменників-символістів із подальшим зіставленням одержаних результатів із національними традиціями інших народів цього ж мистецького напрямку, зокрема концептосистеми бельгійського символізму, адже основи для такого дослідження закладені нами в попередніх наукових розвідках [6; 7].

Література:

1. Андрухович Ю.І. Богдан-Ігор Антонич і літературно-естетичні концепції модернізму: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. 10.01.01 / Юрій Іванович Андрухович; Прикарпатський університет імені В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 1996. – 25 с.
2. Антонич Б.І. Книга Лева / Богдан-Ігор Антонич. – Львів: Друкарня Н.Т.Ш., 1936. – 64 с.
3. Антонич Б.І. Повне зібрання творів [Передм. М. Ільницького, комент. Д. Ільницького] / Богдан-Ігор Антонич. – Львів: Літопис, 2009. – 968 с.
4. Буряк О.Ф. Міфологізм художнього мислення Богдана-Ігоря Антонича: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. 10.01.01 / Олена Федорівна Буряк; КДПУ. – Кіровоград, 2001. – 168 а.
5. Гординський С. Богдан Ігор Антонич: його життя і творчість // Антонич Б. І. Зібрані твори / Зредагували С. Гординський і Б. Рубчак. – Нью-Йорк, Вінніпег: Слово. Об'єднання Українських Письменників в Екзилі, 1967. – С. 7–26.
6. Ільницький Д. Антонич від А до Я / Данило Ільницький. – Львів: Видавництво Старого Лева. – 2017. – 80 с.
7. Калинець І. Знане і незнане про Антонича: Матеріали до біографії Богдана Ігоря Антонича / Ігор Калинець. – Львів: Друкарські куншти, 2011. – 276 с.
8. Новикова М.О. Міфосвіт Антонича / М.О. Новикова // Сучасність. – 1992. – № 9. – С. 83–93.
9. Стефановська Л. Антонич. Антиномії / Лідія Стефановська. – К.: Критика, 2006. – 312 с.
10. Чистяк Д.О. Лінгвоміфопоетичний аналіз художнього тексту: навчальний посібник / Дмитро Олександрович Чистяк. – К.: Журнал «Радуга», 2015. – 138 с.
11. Чистяк Д. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі: монографія / Дмитро Чистяк. – К.: Журнал «Радуга», 2016. – 272 с.